

Hatalmi reálpolitika, avagy napi- és valláspolitikai megfontolások az iszlám vallás elismerésekor 1916-ban?

Dr. Hajdú Zoltán

I. Bevezetés

Az I. világháború előtt és alatt az imperializmus belső ellentéteinek és szövetségi rendszereinek formálásában a hatalmi, területi kérdések álltak az első helyen, (Európa és a Világ területi újrafelosztásának tervei). Ezek a törekvések váltak meghatározóvá majd a háborút követő Párizs-környéki békerendszerben egyaránt. A vallási megfontolások, szempontok csak kiegészítő szerepet játszottak, de kétségtelenül jelen voltak az egymás közötti kapcsolatok, szimpátiák építésében.

Az Osztrák-Magyar Monarchia, s benne a történelmi Magyarország nem mozgatója, hanem sokkal inkább követője volt ezeknek a folyamatoknak. Ugyanakkor úgy érezte, hogy történetileg meghatározott balkáni hivatása van. A Balkán belső területi átalakulása a világháború előtt (I. és II. balkáni háborúk) Törökország pártivá tette a magyar társadalom és politikai elit egy részét.

Az I. világháború nagy részében gróf Tisza István (1861 - 1918) volt a miniszterelnök. Tisza személyiségének formálódására, politikai pályájának alakulására szinte abszolút módon hatott családi környezete, hiszen a miniszterelnök és pártvezér atyja körül zajló politikai események a család életében is folyamatosan megjelentek. A másik döntő hatásnak édesanyja mély vallásosságát lehet tekinteni. Így fontos szerepet játszott az életében az, hogy az a református, országon belül a „kisebbségi vallási közösségbe született”, ott szocializálódott, majd ott vállalt világi szerepet (1907 a dunántúli egyházkerület főgondnoka). Tisza egyszerre lett öntudatos magyar, és hithű református.

Egyértelműen meg lehet fogalmazni, hogy személyiségének jegyei, etikai felfogásának alapjain keresztül, sőt a „többséghez tartozókkal való politikai küzdelmeiben” is, ha áttételesebben is, de megjelent a protestáns mentalitás, gondolkodás, etika és értékrend.

Tiszát már csak tanulmányain keresztül érintette meg a magyar történelemben évszázadokon keresztül jelen lévő „török és iszlám világ”. Fiatalemberként (berlini joghallgatóként) már a Török Birodalom hanyatlását láthatta (helyszíni tanúja volt az 1878-as berlini kongresszusnak), majd Bosznia és Hercegovina (a továbbiakban Bosznia) 1878-as okkupációjának, s végül már aktív politikusként az 1908. évi annexiónak.

Az I. és II. balkáni háborúk már „befolyásos politikusi mivoltában”, közvetlenül érintették. Tisza számára a Török Birodalom európai területeinek

nagy részén végbemenő „nemzet-államosodások” felvetették az Osztrák-Magyar Monarchia sorsának legalapvetőbb kérdéseit. Nem tudott a délszláv törekvésekkel szimpatizálni, lényegében a Török Birodalom érdekeit értette meg jobban. (Számára ez nem keresztény és muzulmán összeütközés kérdéseként, hanem politikai és hatalmi törekvésekként jelentek meg.)

Kezdő politikusként pedig már a Monarchián belül is „napi tétellé” vált számára Bosznia helyzetének alakulása, a Monarchia és a balkáni kérdések összekapcsolódása. A Balkánról való gondolkodásának háttérében mindig ott állt Oroszország.

Tisza 1913-ban lett miniszterelnök ismét. Egyszerre érezte a súlyos politikai kérdések belső vonatkozásait, valamint a nemzetközi, a külső környezet feszültségeit. Az I. világháború kirobbanása előtt, s közvetlenül a hadüzenet előtti tárgyalásokkor a magy. kir. miniszterelnöki pozíciót betöltő Tisza István nem volt a háború híve, mert ismerte annyira a világot, az ország környezetét, a Monarchiát, a történelmi Magyarországot, hogy világosan felfogta, hogy az adott szituációban sem egy esetleges háborús győzelem, sem pedig egy vereség különösen nem szolgálná az ország érdekeit. Tisza egyáltalán nem volt a „területszerzés” híve, többször ragaszkodott ahhoz, hogy a Monarchia nem tűzhet ki területszerzési célokat, legfeljebb stratégiai határváltoztatásokat tudott elfogadni, csak minimális területi változtatásokat, államhatár korrekciókat kívánt tudomásul venni.

Az iszlám vallás elismeréséről szóló törvény előkészítésekor alapvetően a magyar-osztrák Bosznia és Hercegovina viszonyban, kisebb mértékben török relációban gondolkodott. Az országon belül nem voltak iszlám közösségek, így semmilyen belső „szükséglet” nem volt a lépésre. (Az 1910-es népszámláláskor ezer fő alatt maradt a Magyar Királyságban az iszlámhívők száma). Ugyanakkor Ausztria már 1912-ben törvényes lépéseket tett az iszlám egy áramlatának az elismerésére.

A magyar-osztrák kapcsolatrendszerben az lett a kérdés, hogy hova tartozzon Bosznia, mert a további alkotmányos struktúra lebegtetés nem szolgálja senki érdekét. A címervita napi politikai kérdéssé vált, ezért mindkét kormány a Boszniában élő muzulmánoknak kívánta kedvezni. (Az I. világháború kirobbanásakor a Monarchia csapatai Belgrád térségében nem igazán sikeresen szerepeltek, a szerbiai kudarc után a boszniai szerbek helyzete erőteljesen romlott.)

Az iszlám vallás törvényi elismertetésének tervére (eredetileg „társadalmi szükségletként” fogalmazódott az meg) Tisza István igent mondott, a tervezetet a vallási- és közoktatásügyi minisztériumban elkészítették¹. A tervezet képviselőházi vitája zökkenőmentes, gyors és szinte teljes egyetértés mellett zajlott². (A törvény elfogadása ritka kivételnek számított a korabeli magyar parlamentben).

¹ Felkai L. 2003: A jogalkotó kultuszminiszter, Jankovich Béla. _ Magyar pedagógia, 103. évf. 1. sz. pp. 105-117. Jankovich Béla római katolikus vallású, s templomjáró ember volt.

² A képviselőházi vita menetét részletesen feldolgozzuk, mert a nagy egyetértés mellett voltak hangsúly-különbségek is.

II. A református miniszterelnök „ökumenikus kormánya”

Gróf Tisza István II. kormánya 1913. június 10-dikén alakult meg, s 1917. június 15-dikéig vezette az országot. A református Tisza úgy tűnik – de nem tudtam minden kormánytag vallási hovatartozását sem a korabeli országgyűlési almanachok, sem pedig más, hozzáférhető források (katolikus, református, zsidó lexikon) alapján egyértelműen megállapítani – vallási tekintetben kisebbségben volt a kormányon belül. A kormány tagjai (Sándor János belügy, Teleszky János pénzügy, Balogh Jenő igazságügy, Hazai Samu honvédelmi, Burián István, Roszner Ervin király személye körüli, Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi, Ghillány Imre földművelésügyi, Harkényi János kerekelemügyi, Pejacevics Tivadar, Hideghéthy Imre horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszter) így vallási tekintetben egyfajta „ökumenizmust” képviseltek. A vallási hovatartozás nem volt rendező elv a miniszterek között, de azért megjelent, különösen a római katolikus király melletti kiállításokkor.

Törökország belépése a háborúba (1914. október 29.) magas hőfokú fogadtatásban részesült mind a magyar társadalomban, sajtóban és a politikai élet szereplői között. Mindenki üdvözölte, hogy a muzulmán Törökország hadat üzent, és szent háborút hirdetett keresztény ellenfeleinkkel szemben. (Az I. világháború már egyértelműen hatalmi, s nem vallási tartalmú háború volt, de valamilyen szinten mindig megjelent a háború kezdetekor, majd folytatódása során a vallásokra való utalás is.)

1915 folyamán mind a magyar, mind pedig az osztrák parlamentben felvetődött Bosznia helyzetének átfogó rendezési igénye. A hovatartozást is érintő címervita bontakozott ki. Természetesen mindkét fél úgy gondolta, hogy elsőbbsége van a kérdés megoldásában. A magyar politikai elitben a történelmi jog játszotta a meghatározó gondolkodási irányt.

A belpolitikai megosztottságot szülő kérdés az volt, hogy melyik „államfél” címerébe, hogyan illesszék be Bosznia 1878-as címerét. (Történetileg nagyon sok címere volt Boszniának, egy részük a „magyar uralmat” fejezte ki, azt hordozta.)

Az egyre élesedő kétoldalú viták közepette 1915-ben császári és királyi rendelet rendezte Bosznia címerének beillesztési kérdését. (Magyarország címerének ábrázolása sem volt egységes, 1895-ben a 3755/1895. ME számú rendeletben határoztak a kis- és középcímer kérdésében, a nagycímer ügyét elnapolták). 1915. október 10-dikén az uralkodói rendelet szentesítette a kis- és középcímer ábrázolásának a kérdését. A 3970/1915. ME. számú rendelet „bennfoglalta” Bosznia címerét a magyar középcímerbe. A megoldást sajátosan ismertette egy korabeli „háborús” debreceni egyetemi folyóirat.³ Megállapítása

³ A Debreceni Egyetem a háború elején „AZ EGYETEM” címen társadalomtudományos folyóiratot indított, melynek 1916. januári számában jelent meg Nizsalovszky Endre tanulmánya Bosznia és Hercegovina közjogi helyzetéről. Kitért a „címervitára” is Az 1915-ös „címerbeillesztést” „A magyar korona országainak középcímere alig néhány nappal ezelőtt egy pajzsral gazdagodott” (p.

az volt, hogy: „A Bosznia és Hercegovina helyzetére vonatkozó kérdést a megoldáshoz a címer egy lépéssel sem vitte közelebb, mert ez mindössze csak annak megállapítását foglalja magában, hogy Boszniához Ausztriának és Magyarországnak jogcíme van. Ezt pedig, egyes túlzó irányzatoktól eltekintve mindenki elismerte azelőtt is.” (I. m. 1916, p. 1.)

Tisza (a törvény-előkészítés funkcionális ügymenete alapján) Jankovich Béla (1865-1939) vallás- és közoktatásügyi minisztert, az MTA levelező tagját (1913) bízta meg az iszlám vallás elismeréséről szóló törvény előkészítésével. Jankovich egy rendkívül rövid (mindössze öt §-ból álló), direkt módon fogalmazó törvénytervezetet nyújtott be.

III. A minden tekintetben megosztott magyar parlament „baráti vitája” és „érzelmi alapú együttzavazása” az iszlám vallás elismeréséről

A képviselőház 1916. január 12-dikén (607. országos ülés) kezdte meg a törvényjavaslat vitáját.⁴ Pekár Gyula (1867–1937) akadémikus (1911) a közoktatási bizottság nevében volt a törvénytervezet előadója⁵, aki egy sok szempontból nagyon érzelmes, a törökök iránt mélységesen elkötelezett, „fegyverbaráti és testvéri” előterjesztést tett. Szerinte a törvényjavaslat „Magyarország keleti vonatkozású történetének öt hosszú és küzdelmes századát zárja le a testvériség és a lelki béke lélekemelő jegyében...”. A három világrészen lakó 220 millió mohamedán vallású embertársunk vallását fogadja be, de főként a „nemes és vitéz török nemzetre gondol, amelyet a fegyvertestvériségen kívül még a turáni testvériség szoros szálai is fűznek hozzánk” Az előadó szerint a „vitéz és nemes török nemzet” minden tekintetben rászolgált arra, hogy „... ezzel a törvénnyel üssük rá a lelki bensőség pecsétjét.”

Pekár paragrafusonként ment végig a tervezett szövegen, minden egyes tervezett szöveghez, történetileg értékelő megjegyzéseket fűzött. Pekár némi túlzással „muzulmán honfitársaink méltatlan helyzetéről” beszélt, hozzátéve, hogy Budapesten található Gül Baba sírja, s az a muzulmánok egyik legszentebb helye. Eddig nem részesültek a vallásszabadság lehetőségében, szinte megfélekeztek róluk. Nem érintette őket a törvényesen bevett felekezetek jogszerű védelme. Bosznia - Hercegovinában az iszlám nem csak elismert, de a fő vallásfelekezet. Bosznia okán is hivatalosan elismert felekezetté kell válnia Magyarországon az iszlámnak.

1.) ismertette azt a kívánságot fogalmazta meg, hogy: az ellentétes osztrák és magyar véleményeknek el kell csendesedniök.

⁴ A vitát 1916. január 12-dikén kezdték a törvényjavaslat ismertetésével, január 13-dikán lefolytatták a részletes vitát, majd január 14-dikén elfogadták a törvény szövegét és felterjesztették a felsőházhoz..

⁵ Pekár Gyula szlovák ösökkkel bírt, az 1937. évi temetésekor mindenki hangsúlyozta evangélikus vallását, s evangélikus lelkész végezte a temetési szertartást.

Az osztrákok már 1912-ben felismerték ennek a sajátosságnak a jelentőségét, s ha nem is az iszlám egészét, de egy felekezetét (hanefita rítust) bevett vallási felekezetként ismerték el. Az erre való hivatkozás egyben azt is jelentette, hogy itt is megjelent az osztrák-magyar rivalizálás.

A történetileg bevett vallások Magyarországon a történeti fejlődésük folyamán privilegizált viszonyba jutottak az állammal. A törvényesen elismert és a bevett vallások között léteznek Magyarországon különbségek, ezeket csak megemlítette, de nem bontotta ki. Az iszlám vallás megérdemelné, hogy nagyobb jogteljességre jusson, de az állam szempontjából nem célszerű a bevett vallások számának a gyarapítása.

Az 1895. évi XLIII. tc. nehezen lenne minden tekintetben az iszlámra alkalmazni. Nem kell a hitelvi, valláserkölcsi, ceremoniális szabályokat benyújtania az iszlám vallásnak, mert azokat a magyar törvény nem bírálhatja felül. Tisztában van azzal, hogy az iszlám vallás sajátos keleti jellege nem egyeztetethető össze a magyar jogrendszerrel. A ténylegesen meglévő nehézségeket, így csak külön törvény megalkotásával lehet elkerülni. A törvény arra hivatott, hogy az 1895. évi XLIII. törvény előírásaitól el lehessen térni.

A magyar nemzet ezzel a törvénnyel valójában „... a magyar nemzet amaz érzelmi szükségletének is, hogy ebben a világtörténeti perczben a nemzet lehető ünnepélyesen, tehát törvény alakjában deklarálja a mi hű szövetségeseink hitének, az iszlám vallásnak a recepczióját”

Pekár kiemelte, hogy a tervezett nem vallásfelekezetről, hanem vallásról szól. Ez annak a megnyilvánulása, hogy az iszlám vallás, vagyis az iszlám hitelvi, erkölcsi tanai és istentiszteletre, vallási szertartásokra vonatkozó szabályai törvényesen elismert vallássá nyilváníttatnak.

A korabeli gyorsírói jegyzőkönyv szerint az előadó beszédjét többször kísérete „Tetszés”, „Helyeslés és éljenzés”, „Úgy van! közbekiabálás, s megjelenik „Az élénk helyeslés és éljenzés a jobboldalon és a szésooldalalon” hangulat rögzítése is..

Pekár Gyula kiemelte, hogy a hazai sajtóban megjelent megjegyzésekkel szemben a törvényjavaslat mindenben a magyar jog tradíciója alapján áll, s hivatkozta az 1848 évi. XX. törvénycikket, mely nem az unitárius vallásfelekezetet, hanem az unitárius vallást ismerte el. A törvényjavaslat ezért szól az iszlám vallás, s nem egy felekezet elismeréséről.

A törvény azokat az alapvető nehézségeket célozza meg elhárítani, amelyek az 1895. évi LIII. tc. folytán meggátolhatná a mohamedán felekezet megalakulását. A javaslat előzetesen adja meg az iszlám hitelvi részére azt a jóváhagyást, amelyet az 1895. évi XLIII. tc. értelmében a kultuszminiszternek kellene megadnia.

Ha a mohamedán vallásfelekezet ténylegesen meg akar alakulni majd, csak a vallásfelekezeti szabályzatot kell beterjeszteniök az érintetteknek, és csak egyedül ez fog a kultuszminiszter jóváhagyása alá kerülni. Az elismerés nyújtotta

jogvédelem persze csak a fennálló köz- és magánjogi keretek között érvényesülhet, amint maga a törvényjavaslat is kimondja, hogy az iszlám vallás gyakorlása törvényeinkkel nem ellenkezhetik. Nem hozhat változást így a házassági törvény alkalmazásában sem.

A harmadik tervezett paragrafus tekintetében a kalifátust illetően azt fogalmazta meg, hogy a kalifátus külföldi jellegét át kell hidalni. A megalakítandó magyar vallásfelekezettel kapcsolatokat építsen. Boszniában az 1899 februárjában megkötött nemzetközi egyezmény tisztázta a viszonyokat, az osztrák császár és magyar király szuverenitása megmaradt, így Magyarországon is érvénnyel fog bírni az egyezmény.

A lelkészek már az első felekezet megalakulása előtt is alkalmazhatóak, ez is segítség az iszlám magyarországi szervezkedése szempontjából. Adományokat lehet gyűjteni.

A közoktatási bizottság elsősorban stilisztikai változtatásokra és szerkezeti korrekciókra tettek javaslatot. Az 1916. január 13-dikán lezajló részletes vita (608. országos ülés) során gróf Tisza István a kormány nevében mindvégig jelen volt az ülésen, de nem szólalt fel. A Néppárt nevében felszólaló Molnár János apát-plébános (1850-1919) a Néppárt nevében és képviselőként felhívta a figyelmet a törvényjavaslat néhány általa vélt hiányosságára, sőt ellentmondásosságára. Kinyilvánította, hogy a Néppárt a javaslatot nem fogadhatja el több okból, és nem is fogja megszavazni. A Néppárt a vallási törvények egészét felül kívánja vizsgálni, ezért azok számát nem kívánja gyarapítani. Az álláspontjukat elvi kérdésként fogalmazta meg.

Ebből a felszólalásból arra következtethetünk, hogy a politikai katolicizmus képviselői többségének feltehetően nem nyerte meg a tetszését a törvénytervezet.

Barabás Béla (1855-1934) a Függetlenségi és 48-as Párt nevében magas hőfokon támogatta a törvényjavaslat megszavazását. Hosszú történelmi elemzést adott elő a magyar-török kapcsolatok alakulásáról a népvándorlástól kezdve. Az Ottomán Birodalmat és a magyar nemzetet szoros érzelem és fegyverbarátság köti össze. A nemzeti rokonszenv sürgette ennek a törvényjavaslatnak a benyújtását. A törvényjavaslat miniszteri indoklásán és a közoktatási bizottsági támogatáson túl Barabás érzelmi és erkölcsi megfontolások bázisán támogatja a javaslat elfogadását. Hivatkozik a magyar és török nyelv- és vérrokonságra, a turáni fajok közösségére. Még a török hódoltság időszakát is megpróbálta pozitív módon beállítani, ami csak a napi lelkületnek tulajdonítható, nem sok köze van a történelmi hitelességhez.

A hódoltság időszakában szerinte a törökök tiszteletben tartották a magyarok vallását, de nem szerették a vallástalanságot. Nem kényszerítették a magyar lakosságra az iszlám hitet.

Rákóczi támogatása a törökök részéről megbecsülést érdemel. Vallási türelem jelent meg velük kapcsolatban, a temetésükkor. Rákóczi hamvainak hazaszállítása megerősítette a törökök iránti hálát.

Az 1848-as szabadságharcot is támogatták a törökök, s a menekülteket befogadták. Kossuth és társai megbecsülésnek örvendtek. Az új fegyverbarátságot csak megerősíti a két nép és nemzet történeti barátságát.

Saját egyetemi hallgatói emlékeire utalt az 1877/78 évi orosz-török háború alatt a magyarság és különösen a magyar ifjúság szimpátia tüntetést rendezett. Az egész magyar társadalom anyagilag is támogatta a törökök küzdelmét. Ennek hatására 35 Corvinát küldött vissza Magyarországra. A Habsburg-ház még ekkor is inkább orosz párti volt.

Fontosnak tartotta, hogy a székesfőváros mecset építését tervezi, s a Múzeum körút Mehemed körút lett Budapesten. Ilyen gyakorlati és szimbolikus lépésekkel kell megerősíteni a magyar török testvériséget, fegyverbarátságot.

Kifejtette, hogy az akkori Magyarországon nincsenek iszlám hívők, de a mohamedánok jelenlététől nem kell félni, nem akarnak sehoh, így majd ha lesznek, Magyarországon sem állampolgárok lenni.

Úgy vélte, hogy a napi politika tekintetében Ada Kaléh dunai sziget kérdése állhat a javaslat mögött. Rövid időre magyar közigazgatás alá került a sziget, de „csendben” visszakerült török uralom alá. Ebből a szempontból így már nincs értelme a javaslatnak, de más szempontból igen.

Nem a magyarok az egyetlenek, akik keresik az új kapcsolatokat az iszlámmal és a mohamedán világgal. Az osztrákok már 1912-ben léptek az irányukba, s ezen dolgoznak a franciák és a németek is.

Az 1. § kapcsán tesz megjegyzéseket. Nem a többnejűség az igazi gond, mert az már az európai muzulmánok között is „kimegy a divatból”. A seriát a legtöbb gondot okozó törvényi eltérés lehet az iszlám és a magyar jog között. Ez érinti az örökösödési jogot. Részletekbe menően elemzi a jogi kérdéseket.

A harmadik szakasz is problémás számára. Bosznia kérdése kerül előtérbe. „Bosznia- Hercegovina hovatarozandóságának nagy kérdése a levegőben lóg, ég és föld között, mint Mohammed koporsója”

A törvényjavaslat elvi jellegű, elsősorban a barátság kinyilvánítása. De gondoskodni kellene Gül Baba síremlékének a felújításáról, műemlékké nyilvánításról. Építtessen a magyar állam egy mecsetet, s bocsássa azt a törökök rendelkezésére. A muzulmán temetési szokásokat el kell fogadni, mert gondot okozott egy temetés Újvidéken.

A törvény elfogadásának napját a magyar-török barátság napjává kell nyilvánítani. Értesíteni kell az elfogadásról a török szultánt is. Az amerikai kivándorlás helyett Törökország felé kellene irányítani a magyarok kivándorlását. Fejlesztetni kell a kapcsolatokat, megvan a bizalom a magyarok iránt. Elfogadja a javaslatot, törökül fejezte be a felszólalását.

Senki más nem jelentkezett a vitára, a miniszter foglalta össze a részletes vita tanulságait, hasznosítható és hasznosítandó elemeit. Jankovich Béla megköszönte a támogatást. Véleménye szerint Molnár János javaslata nem a törvény ellen irányult, hanem egy régebbi álláspont kifejtése volt. Barabás Béla hozzászólását

nagyon magasra értékelte. Elfogadta a módosításokat a tekintetben, hogy kerüljön be „a fennálló törvény határain belül” kitétel, mert így mindenki számára világos lesz a helyzet.

A lelkeszi kérdés szinte minden tekintetben megoldandó lesz, de már most jogot kívánnak adni arra, hogy a megalakulandó egyházközségek már papot hozzanak.

Gül Baba síremlékét a vallás- és közoktatásügyi miniszter már műemlékké nyilvánította. Gondoskodott a javítás anyagi feltételeiről is. Nagyon magasra értékelte az iszlám és a mohamedánok hozzájárulását a kultúrához.

Pekár Gyula csak „hazafias meggyőződését fejezte ki”, Tétélesen elfogadták a törvény szövegét.

Határozat-hozatal során nem az eredeti előterjesztés első paragrafusát fogadták el, hanem a Pekár Gyula által javasolt módosítás került be a törvény szövegébe. A 2. paragrafust az előterjesztés szerint fogadták el. A harmadik paragrafus tervezetére nem érkezett észrevétel, azt elfogadták. A negyedik paragrafus elfogadásához ismét Pekár Gyula nyújtott be módosítási javaslatot: „Az iszlám vallás gyakorlása, valamint hitelvei, tanai és intézményei, a fennálló törvények korlátain belül, a törvényesen elismert vallást megillető jogvédelemben részesülnek”. A törvény szövegébe végül is Pekár módosítása került. Az ötödik paragrafust változatlanul fogadták el.

Elfogadták, hogy a szultánt nem értesítik a törvény elfogadásáról, a török parlament elnökének küldik a táviratot.

A 609-dik országos ülésnapon (1916. I. 14.) már csak a harmadik olvasatban való elfogadás maradt. Elfogadták a javaslatot, s a szabályoknak megfelelően felterjesztették a főrendi házhoz, amely később szintén elfogadta. A törvény 1918. május30-dikán lépett hatályba.

IV. Összegzés

A háború négy éve úgy vonult be az európai és a magyar köztudatba, mint a háborús ellenfelek közötti, az állam- és emberközi gyűlölködés időszaka. A szövetségesek között régi kapcsolatok formálódtak újra, s új kapcsolatok születtek.

Az iszlám vallás elismeréséről szóló törvény mögött „nem állt belső muzulmán igény (szinte nem éltek az országban muzulmánok), így elfogadása alapvetően a „testvéri és fegyverbaráti” Törökországnak szólt.

A vallási kisebbséghez tartozó gróf Tisza István alapvetően politikai és nem vallási célokat követett a törvény napirendre tűzésével. Törökország megbecsülése mellett Bosznia kérdésében is javítani kívánta a magyar pozíciókat.

Egy szempontból nagyon tanulságos a törvény és későbbi sorsa: nem lehet hosszú távú kérdéseket pillanatnyi (nem is csak napi) érdekeknek alárendelten szabályozni.